

Öğr. Gör. Gülhan MADEN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Islamic
Sciences

Ankara, Türkiye
gulhan.maden@hbv.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3545-5374
Ror Id: <https://ror.org/05mskc574>

Münâsebâtü'l-Kur'ân İlmi Çerçevesinde Mâide Suresinin Değerlendirilmesi

The Evaluation of Surah el-Maide in the
Sense of the Science of Munâsebâtü'l-
Qur'an

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 26 Ekim 2022 / 26 October 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 16 Kasım 2022 / 16 November 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık 2022 / 31 December 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Atıf | Citation

Maden, Gülhan. "Münâsebâtü'l-Kur'ân İlmi Çerçevesinde
Mâide Suresinin Değerlendirilmesi", *Darulhadis İslami
Araştırmalar Dergisi* 3 (Aralık 2022), 164-206.

Değerlendirme | Peer-Review

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Double anonymized - Two External

İntihal | Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır.

İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned by Turnitin.

No plagiarism detected.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Gülhan Maden).*

Telif Hakkı | Copyright

(CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.
Licensed under the (CC BY-NC 4.0) International License.

Etik Bildirim | Complaints

darulhadis@karatekin.edu.tr

Yayıncı | Published by

Çankırı Karatekin Üniversitesi Darülhadis İslam Araştırmaları Merkezi
Çankırı Karatekin University Darulhadis Islamic Studies Center

Finansman | Grant Support

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Öz

Tefsir tarihinde ilk olarak Ebubekir İbn Ziyâd en-Nîsâbûrî (ö.324/936) tarafından sözlü olarak ifade edilmeye başlayan, Mâtürîdî (ö.333/944), Zemahşerî (ö.538/1143) ve Râzî (ö.606/1209) ile birlikte eserlerde yerini alan, Burhanüddin el-Bikâî'nin (ö.885/1480) çalışmaları sayesinde ise bilimsel bir hüviyet kazanan münâsebâtü'l-Kur'an ilmi, ayetler ve sureler arasındaki mana ilişkisini ortaya koymayı hedef edinmiştir. Bu makalede, son nazil olan surelerden biri olan Mâide suresi münâsebâtü'l-Kur'an çerçevesinde incelenmektedir. Böylece 120 ayetten müteşekkil surenin, ilk bakışta birbirinden bağımsız gibi görünen pasajları arasında ne gibi anlam ilişkilerinin bulunduğu ortaya konulmakta, ayetlerin dizilimi noktasında da Kur'an'ın mu'ciz bir kitap olduğu gözler önüne serilmektedir. Ayetler arasındaki münasebete ek olarak surenin başı ile sonu arasındaki, bir önceki ve bir sonraki sure ile arasındaki irtibat üzerinde de durulmaktadır. Münâsebâtü'l-Kur'an ilminin belki de en büyük katkısı, Kur'an ayetleri ve bölümleri arasındaki anlam ilişkisini ortaya koymasındır. Ancak sureler arası irtibatı ortaya koyarken birtakım zorlama yorumlara gidildiği de görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Münâsebâtü'l-Kur'an, Mâide, Münasebet, Tenâsüb.

The Evaluation of Surah el-Maide in the Sense of the Science of Munâsebâtu'l-Qur'an

Abstract

The science of munasabatu'l-Qur'an, that was first expressed verbally by Abu Bakr al-Nisaburî (died in 936 AD) in the history of tafsir and took place in works with al-Mâtürîdî (died in 944 AD), al-Zamakhsharî (died in 1143 AD) and al-Razî (died in 1209 AD). It gained a scientific identification with Burhân al-Dîn al-Biqâî (died in 1480 AD); aimed at presenting the relation of meaning between verses and surahs. In this article, Surah al-Ma'ida that is one of the last revealed surah is being examined in the sense of the munasabatu'l-Qur'an. Thus, even if it reveals the relations of meanings in the passages of the surah that compose of 120 verses and looks like independent of each other, however they consequently illustrated how a miraculous book the Quran is in relation to cycling of the verses. In addition to the relationship between the

verses, the connection between the beginning and the end of the sura, the previous and the next surah is also emphasized. Perhaps the greatest contribution of munasabatu'l-Qur'an, is that it reveals the relations of the meanings among the passages of Qur'an. However, it is seen that some exaggerated interpretations are made while trying to explain the connection between the surahs.

Keywords: Tafsir, Munasabatu'l-Qur'an, Surah al-Ma'ida, Relation, Tanâsub.

Giriş

Ayetler ve sureler arasındaki mana ilişkisini ortaya koymak için geliştirilmiş olan münâsebâtü'l-Kur'an ilmi¹ tefsir usulünde önemli bir yer işgal etmektedir. Tefsir ilminde bu disipline “el-münâsebe beyne'l-âyât, et-tenâsüb beyne'l-âyât ve's-süver, tenâsübü'l-ây ve's-süver, münâsebâtü'l-âyât ve's-süver” de denilmektedir. Bu ilim tefsir tarihinde ilk olarak Ebubekir İbn Ziyâd en-Nîsâbü'rî (ö.324/936) tarafından sözlü olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Ayetler arasındaki münasebeti tefsirinde ilk zikreden müfessirin ise Zemahşerî (ö.538/1143) olduğu kabul edilmektedir.² Ancak ondan yaklaşık iki asır önce yaşamış olan Mâtürîdî'nin (ö.333/944) de tefsirinde ayetler arası münasebete yer verdiği görülmektedir.³ Hatta Mâtürîdî'nin bu konuyu Zemahşerî'den daha yoğun bir şekilde ele aldığını söylemek mümkündür. Zemahşerî, *el-Keşşâf* adlı tefsirinde Bakara suresinin 6-27. ayetlerini tefsir ederken hemen hemen her ayetin önceki ayetlerle münasebetini dile getirmiştir. Ancak bu

¹ Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi* (İstanbul: İFAV Yay., 1998), 198.

² Bkz. Mehmet Faik Yılmaz, *Ayetler ve Sureler Arasındaki Münasebet* (Ankara: DİB Yay., 2005), 3,34-35.

³ Örnek olarak bkz. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk., Ahmet Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu (İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2005), 1/295, 2/258-259,276,411, 11/44,139,141,142,149,157,163,187,193,275,328,450, 15/36-37,313,316.

tefsirde münasebet konusu sadece Bakara suresinin bu ilk ayetlerinde ele alınmış, Kur'an'ın bütünü için işlenmemiştir. Daha sonra Fahrüddin er-Râzî (ö.606/1209) *Mefâtîhu'l-ğayb* adlı hacimli tefsirinde ayetler arasındaki münâsebet üzerinde daha fazla durmuş, ancak o da sureler arasındaki münasebet konusuna gereken ağırlığı vermemiştir. Bu ilmi münâsebâtü'l-Kur'an olarak adlandıran ve adeta bu ilme bir kimlik kazandıran ise Burhanüddin el-Bikâî (ö.885/1480) olmuştur. *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyâti ve's-süver* isimli tefsirinde Bikâî, münasebet ilmini sistematik bir şekilde ele almış ve böylece bu sahada otorite kabul edilmiştir.⁴

Bikâî, *Nazmü'd-dürer* isimli bu çalışmasında önce sureler arasındaki münasebet üzerinde durmuş, daha sonra da ayetler arasındaki münasebeti izah etmiştir. Sureler arasındaki münasebeti izah ederken şu konuları ele almaktadır:

- 1- Surenin ismi ile maksudu arasındaki münasebet,
- 2- Surenin başı ile sonu arasındaki münasebet,
- 3- Önceki surenin sonu ile müteakip surenin başı arasındaki münasebet,
- 4- Sureler arasındaki münasebet.

Ayetler arasındaki münasebeti ise şu üç kategoride ele almaktadır:

- 1- Ayetin ifadeleri (kelimeleri ve cümleleri) arasındaki münasebet,
- 2- Ayetin başı ile sonu arasındaki münasebet,

⁴ Bkz. Yılmaz, *Ayetler ve Sureler Arasındaki Münasebet*, 3,34,35,56; a.mlf., "Münâsebâtü'l-âyât ve's-süver", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25.10.2022).

3- Ayetler arasındaki münasebet.⁵

Bu çalışmada Bikâî'den ilhamla benzer bir metot takip edilerek Mâide suresi münâsebât ilmi açısından kritik edilmektedir. Çalışmada başta Bikâî'nin eseri olmak üzere bu konuya kaynaklık eden tefsirlerden yararlanılmakta, yeri geldikçe değerlendirmeler yapılmaktadır.

Çalışmanın amacı; Mâide suresinin kendi içinde nasıl anlamlı bir bütün olduğunu ortaya koymaktır.

Surelerin ve ayetlerin tertibi ister tevkîfi, ister ictihadî kabul edilsin, Kur'an nazımının kendi içindeki tenasüb ve insicamı inkâr edilemez bir gerçektir. İslam alimlerinin ve müfessirlerin büyük çoğunluğu bunu kabul etmektedir. Ancak bazı alimler, ayet ve surelerin tertibini içtihadı dayalı bir olgu olarak kabul ettiklerinden dolayı, ayrıca Kur'an'ın yirmi üç yıllık bir süreçte yaşanan olaylar çerçevesinde birbirinden farklı konulara temas ederek indiğini göz önünde bulundurarak münasebet ilmine sıcak bakmamışlardır.⁶

Münâsebâtü'l-Kur'ân, pek çok akademik çalışmaya konu olmuştur. Bunlardan bir kısmı bu ilmin tanımı, hususiyetleri ve tarihi

⁵ Yılmaz, *Ayetler ve Sureler Arasındaki Münasebet*, 57.

⁶ İzzeddin b. Abdisselâm (ö.660/1262) ve Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (ö.1250/1834) münasebet ilmini kabul etmeyenler arasındadır. Ebû Hayyân el-Endelüsî'den (ö.745/1345) de benzer görüşler nakledilmekle birlikte onun bu ilmi reddetmediği anlaşılmıştır. Konu hakkında detaylı bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Nureddîn İtir, "Münasebet İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Önemi", çev. Eyüp Yaka, *İslami İlimler Dergisi*, yıl: 1, sayı: 2 (Güz 2006), 222-231.

gelişimini ele almış,⁷ bazıları ise belli bir tefsir eserini bu ilim çerçevesinde incelemiştir.⁸ Bu çalışmada olduğu gibi bir sureyi ya da

⁷ Örnek olarak bkz. Mehmet Faik Yılmaz, *Ayetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 1995); İlhami Günay, *Kur'an-ı Kerim Sureleri Arasındaki Münasebet (Tenasübü's-süver)* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 1996); Faruk Tuncer, *Kur'an Bütünlüğü Açısından Surelerin Baş Tarafı ile Sonu Arasındaki Münasebet* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2000); Mustafa Çetin, "Âyetler ve Sureler Arasındaki Münasebet ve İncicâm", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 6 (1989), 505-543; Sâkib Yıldız, "Ayet ve Sureler Arasındaki Münasebet", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 7 (1986) 57-76.

⁸ Örnek olarak bkz. Musa Bilgiz, *Sureler ve Ayetler Arasındaki Tenasüb ve İncicâm Açısından Said Havva'nın "el-Esas Fi't-Tefsir" Adlı Eseri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 1992); Ali Yılmaz, *Fahrüddin er-Râzî'nin t-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Ğayb) Adlı Eserinde Tenâsüb ve İncicâm* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 1996); Yıldırım Yalçın, *Elmalılı'nın "Hak Dini Kur'ân Dili" İsmi Tefsirinde Sûreler Arası Tenâsüb ve İncicâm* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 2009); Muhammet Fatih Tekkoyun, *Râhu'l-Maâni'de Âyetler ve Sûreler Arası Münâsebet* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 2009); Şerif Gedik, *Keşşâf Tefsirine Göre Âyet ve Sûreler Arasındaki Münasebet ve Âhenk* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 2014); Hüseyin Üzümcü, *İbnü'l-Cevzî'nin Zâdü'l-Mesîr Adlı Tefsirinde Esmâ-i Hüsnâ'ya Dair Yorumların Münâsebatü'l-Kur'ân Açısından İncelenmesi* (Mardin: Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 2020); Özcan Çoban, *Tıbbî'nin Keşşâfa Olan Haşiyesinde Ayet İçi Tenasüb (Analitik ve Retorik Bir Çalışma)* (Ürdün Üniversitesi, Yüksek Lisans tezi, 2021); Sabri Demirci, "Kur'an Ayetleri ve Sureleri Arasındaki Tenasüb (Fahrüddin Razi'nin Tefsiri Mefatihü'l-Ğayb Örneği)", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* -, 9/62 (2015) 147-172;

bazı sureleri münâsebât ilmi açısından kritik eden çalışmalar da mevcuttur.⁹ Bu makale, Mâide suresini bu açıdan ele alan ilk çalışmadır.

Mâide Suresi Hakkında Genel Bilgiler

Mâide suresi mushaftaki sıralamada 5, iniş sırasına göre 112. suredir. Medenî olduğu konusunda ittifak vardır.¹⁰

Enayetullah Azimi - Fatih Tok, “Elmalı Muhammed Hamdi Yazır’ın Münâsebâtü’l-Kur’ân İlimine Yaklaşımı -Bakara Sûresi Örneği”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/1 (2022), 287-303.

⁹ Örnek olarak bkz. Osman Acun, *Münâsebâtü’l-Kur’ân İlmî Işığında Saf Sûresi İncelemesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 2016); Habip Gül, “Kehf Sûresi’nin İlk Sekiz Âyetinin Sûrenin Diğer Bölümleriyle Münâsebeti”, *SOBİDER: Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/24 (2018) 221-237; Fatih Tok - Azimi Enayetullah, “Kısa Sûreler Arasındaki Münâsebet Üzerine Bir İnceleme: Tadrîcî Nüzûl Tevhîdî Mana, Tasavvur: *Tekirdağ İlahiyat Dergisi [Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]*”, 6/1 (2020) 171-200; Süleyman Koçak, “Tenâsübü’l-Kur’ân İlmî Açısından Kıyamet Suresi’nin İncelenmesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/2 (2009) 331-369; Sema Çelem - Sakine Önen, “Havâmîm Surelerinde Göklerin ve Yerin Yaratılışının Anlatımındaki Tenâsüb”, *Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 13/2 (2018), 295-310; Muhammed Elnecer, “Kur’an-ı Kerîm’de Tenâsüp (ed-Duha Suresi Örneği), *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/21 (2022) 328-351; Mehmet Emin Yurt - Nihat Demirkol, “Nasr Sûresinin “Münâsebâtü’l-Âyât ve’s-Suver” Disiplini Çerçevesinde Analizi ve el-Esmâu’l-Hüsna’dan “Tevvâb” İsmi’nin İncelikleri”, *Uluslararası Din Bilimleri Çalıştayı*, 30 Aralık 2017/ İğdır (2017), 397-410.

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmî’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1988), 6/22; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî

“Mâide”, üzerinde yemek bulunan sofraya demektir.¹¹ Surenin son bölümünde havâirilerin isteği üzerine Hz. İsa'nın gökten bir sofraya indirmesi için Allah'a duası konu edildiğinden dolayı sureye bu isim verilmiştir.¹² Kur'an'da “mâide” kelimesi iki yerde geçmekte olup her ikisi de bu surede yer almaktadır. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1878-1942) surenin bu isimle adlandırılmasını farklı bir şekilde yorumlamaktadır. Ona göre bu sure İslam nimetinin sofrasıdır. Bu yüzden onda “İsa'nın mâidesi” anlatılmaktadır.¹³

Ayrıca birinci ayette akitlerin yerine getirilmesi emredildiği için sureye “ukûd” (akitler), bir hadise göre¹⁴ kendisini okuyanları azap meleklerinin elinden kurtaracağı için “münkize” (kurtarıcı), çeşitli

---

Bekr es-Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 3/5; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Azim Yay., ts.), 3/139; Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: DİB. Yay., 2006), 2/199.

¹¹ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'-Kur'an*, thk. Safvan Adnan Dâvûdî (Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1997), 783.

¹² Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/199; Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Anadolu Yay., 1991), 3/1579.

¹³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/140.

¹⁴ “Mâide suresi Allah'ın melekûtunda ‘münkize’ diye isimlendirilir. Çünkü o, kendisini okuyanları azap meleklerinin elinden kurtarır.” Bu hadis Mekkî b. Ebî Tâlib (ö.437/1045), İbn Atıyye (ö.541/1147) ve Kurtubî'nin (ö.671/1273) tefsirlerinde yer almaktadır. Hadis kitaplarında ilgili hadis bulunamamıştır. Bkz. Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bülûğın-Nihâye fi İlmi Meâni'l-Kur'an ve Tefsîrihi ve Ahkâmihi*, thk. Şahid el-Büşeyhî (Şârîka: Mecmûatü Bühûsi'l-Kitâb ve's-Sünne, 1429/2008), 3/1827; Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422), 2/143; Kurtubî, *el-Câmi*, 6/22.

dinî hükümler sure içine serpiştirilmiş olduğu için “müba’sire” adları da verilmiştir.¹⁵

Surenin nüzul yeri ve zamanı hakkında farklı rivayetler ve görüşler mevcuttur. Bu rivayetler ve görüşler birlikte değerlendirildiğinde şöyle bir sonuca varmak mümkündür: Surenin önemli bir bölümü — ki ilk iki ayet de bu bölüme dahildir — Hudeybiye'den sonra inmiştir. Bilindiği üzere Hudeybiye'de Müslümanlar, Mekkeli müşrikler tarafından umre yapmaktan alıkonulmuşlar, ancak bir yıl sonra onların umre yapmalarına izin verilmiştir. İşte böyle bir ortamda Müslümanlar öfkeye kapılıp intikam duygusuyla hareket edebilir ve kontrolleri altındaki bölgelerden geçmek isteyen müşrik Arapların hac kabilelerine engel olabilirlerdi. Surenin bu konuyla ilgili bir ihtar ve ikaz ile başlaması, Hudeybiye'den hemen sonra indirildiğini destekler mahiyettedir. Fakat surenin bazı ayetlerinin bundan çok daha önce, bazı ayetlerinin ise daha sonra inmiş olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁶

Sure dinî, siyasî, sosyal, ekonomik her türlü şartın Müslümanların lehine değiştiği bir ortamda inmeye başlamıştır. Bu dönemde İslam itikadı yayılmış, İslâm'ın yok edilmesinin mümkün olmadığı bütün müşriklerce anlaşılmıştır. Müslümanlar Uhud'dan gerekli dersi almış ve üç yıl gibi kısa bir sürede inandıkları dinin bütün vecibelerine göre serbestçe yaşama gücüne erişmişlerdi. Müslümanlar teşkilatlı bir toplum olma yolunda her türlü siyasî, sosyal ve ekonomik alt yapısını oluşturmuşlar; din, ahlak, kültür ve

¹⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/140; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/199.

¹⁶ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz: Kurtubî, *el-Câmi'*, 6/22; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/139; Kutup, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 3/177; Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü 'l-Kur'ân*, çev. Ahmed Asrar (İstanbul: Bengisu Yay., 1997), 1/459; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/199.

medeniyet olarak kendilerini diğerlerinden ayıran özgün sosyal kimlikleriyle tebarüz etmişlerdi. İşte İslam toplumunun olgunlaştığı böyle bir dönemde inen Mâide suresi, İslam binasının son tuğlası vazifesini görmüştür. Allah bu sureyle İslam'ın temel prensiplerini, helal ve haramlarını, emir ve yasaklarını içeren yapısıyla dini kemale erdirmiş, böylece insanlara olan nimetini tamamlamıştır.¹⁷

Hz. Peygamber'e son nazil olan ayetin, Mâide suresinin 3. ayeti olduğuna dair bir kanaat mevcuttur.¹⁸ Bazı rivayetlere göre Hz. Peygamber veda haccı esnasında bu ayeti okumuştur. Birtakım müfessirler açısından bu durum, ilgili ayetin son ayet olduğunu göstermez. Onlara göre bu ayet de diğerleri gibi Hudeybiye'den sonra hicrî 6. yılda inmiş, ancak ayetin gerçek anlamı ve önemi, bütün Arabistan İslam'ın hakimiyetine girdikten sonra anlaşılmıştır. Hz. Peygamber'in veda haccı esnasında bu ayeti okuması ise ya ayetin yeniden nüzulünü ya da Hz. Peygamberin daha önce inen bir ayeti içinde bulunduğu duruma uygun düştüğü için okumuş olabileceğini göstermektedir.¹⁹ Bu ayette geçen kısımda şöyle buyurulmaktadır: "*Bugün dininizi sizin için kemale erdirdim, size olan nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam'dan razı oldum.*"²⁰

¹⁷ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 1/460-461.

¹⁸ Mukâtil b. Süleyman bu ayetin helal ve haramla ilgili son inen ayet olduğunu beyan etmektedir. Taberî de buna dair rivayetleri tefsirinde nakletmektedir. Bkz. Ebu'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423 h.), 1/453; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (b.y, Dâru Hecr, 1422/2001), 8/80.

¹⁹ Bkz. Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 1/471; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/217.

²⁰ el-Mâide: 5/3.

Mâide suresi şu yönüyle de dikkat çekmektedir: Kur'an-ı Kerîm'de “*Ey iman edenler*” (يا ايها الذين امنوا) diye başlayan 89 ayet yer almaktadır. Bunların 16 tanesi, yani yaklaşık beşte biri bu surededir. Bu da Mâide suresinin, müminler topluluğuna olan son emirleri ve tamamlayıcı ilkeleri ihtiva ettiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Diğer surelerde yer almayıp sadece bu surede yer alan birtakım hükümler ve kıssalar da Mâide suresinin önemini göstermektedir. Nitekim Ehl-i kitap ile yeme içme ve kadınlarıyla evlenme izni; abdest, gusül ve teyemmümün usulleri; isyan, fitne, fesat ve hırsızlığın cezaları; içki ve kumarın nihai hükmü; yemin kefareti; yenilmesi haram olan yiyecekler ve ihram yasakları gibi dinî hükümler ile Hz. Adem'in iki oğlunun hikayesi ve Hz. İsa'nın sofrası (mâide) olayı sadece bu surede yer almaktadır.

2. Kendi Bütünlüğü İçindeki ve Sureler Arasındaki Münasebet Çerçevesinde Mâide Suresi

2.1. Sure ile İsmi Arasındaki Münasebet

“Üzerinde yiyecek bulunan sofraya” anlamına gelen “mâide” kelimesi, “yemekli sofraya” demektir.²¹ 112-114. ayetlerde bahsi geçen, Havâriilerin Hz. İsa'dan, gökten bir sofraya (mâide) indirmesini istemelerinden dolayı sureye bu isim verilmiştir. Bu kelimenin ve ilgili olayın Kur'an-ı Kerîm'de sadece bu surede yer alması da surenin isimlendirilmesinde etkili olmuş olabilir.

Elmalı, surenin bu şekilde isimlendirilmesini kendine özgü bir şekilde yorumlamakta ve şöyle demektedir: “İsa'nın mâidesinin bu

²¹ İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, 783; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/140.

surede anılmış olması bu ismi vermenin açık bir sebebi gibi görünürse de doğrusu onun için buna Mâide suresi denilmiş değil, bu Mâide suresi olduğu için o bunda zikredilmiştir. Esasında bu sure İslam nimetinin sofrasıdır.”²² Yani bu sure İslam nimetinin sofrası olduğu için “mâide” adını almış, bununla bağlantılı olarak da bu surede Hz. İsa'nın sofrası anlatılmıştır. Ancak surelerin isimlendirilmesini ictihâdî bir faaliyet olarak kabul edenler açısından bu düşünce tartışılır niteliktedir.²³

Mâide suresinin ana konusu Allah-kul arasındaki sözleşmeler ve bu sözleşmelere uymanın önemidir. “Sözleşme” (akd) kelimesi yapısı itibariyle çift taraflı bir kavramdır. Allah-kul arasındaki sözleşmenin Allah için anlamı rububiyet, kul için anlamı ise ubudiyettir. Sure boyunca Allah “sözünden asla caymayan” bir zât olarak rubûbiyetinin gereğini yerine getirdiğini, bunun karşılığı olarak da kullardan ubudiyet sözünü tutmalarını istediğini vurgulamaktadır. “Mâide olayı” da bunun bir örneği olarak surede zikredilmiştir denebilir. Zira bu kıssada Allah “*Ben o sofrayı size indireceğim*”²⁴ diyerek bir söz vermiş ve bu sözünü tutmuştur. Bunun karşılığında ise kullarından, inkârdan uzak durmalarını istemiş ve “*Sonra sizden nankörlük edeni kâinatta hiç kimseyi azap etmediğim bir şekilde azap edeceğim*”²⁵ buyurarak adeta kullarına yeni bir vaidde bulunmuştur.

²² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/140.

²³ Surelerin isimlendirilmesinin tevkîfî ya da ictihâdî olduğunu kabul edenler hakkında detaylı bilgi için bkz. İbrahim Kaplan, *Kur'ân-ı Kerîm Sûrelerinin İsimlendirilmesi*, (Trabzon: Trabzon Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 2020), 25-35.

²⁴ el-Mâide, 5/115.

²⁵ el-Mâide, 5/115.

2.2. Surenin Başı ile Sonu Arasındaki Münasebet

Mâide suresinin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebetten bazı müfessirler bahsetmişlerdir. Örneğin Râzî'ye (ö.606/1210) göre surenin başında Allah ile kulları arasındaki ahde dikkat çekilmiş ve müminlerden bu ahde uymaları istenmiştir. Ubudiyet sözünü yerine getirecek olan bir mümin, önce Allah'a kulluk görevini yapacak, sonra da nefsinden tamamen vazgeçerek sırf fena haline ulaşacaktır. İşte bunlardan birincisi şeriattır ki bu başlangıçtır ve surenin başında şeriattan bahsedilmiştir. İkincisi ise hakikattir ki bu da nihaî gayedir ve surenin sonunda ise bu hakikat pek güzel bir şekilde ifade edilmektedir. Zira sure Allah'ın kibriyasının, celâlinin, izzetinin, kudretinin ve yüceliğinin zikredilmesiyle son bulmaktadır ki bunu idrak etmek hakikatin ta kendisidir.²⁶

Bikâî ise surenin başı ile sonu arasındaki ilişki hakkında şunları kaydetmektedir: *“Allah her şeyin hükümrânlığı elinde ve her şeye kadir bir zat olarak dilediği şekilde hüküm verir. Çünkü O mutlak tek ilahtır. Dolayısıyla istediklerini saîd, istediklerini de şakî yapmaya kadirdir. Dilediğini helal, dilediğini haram kılar. Sözleşmelere uyan ve ahde vefa gösterenlere de her türlü faydayı yaratır. Çünkü bütün alemlerin ve bu alemlerde yer alıp da Hz. İsa gibi ilahlaştırılmış olan bütün varlıkların hükümrânı O'dur. O'na nispetle O'nun dışındaki her şey ölü hükmündedir ve O'nun izni ve bilgisi dışında hiçbir şeyin, başka bir varlığa ne faydası ne de zararı dokunabilir.”*²⁷

Surelerin başı ile sonu arasındaki münasebete dair alanında yazılmış ilk müstakil eser Suyûtî'nin (ö.911/1505) *Merâsıdu'l-metâli' fi*

²⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Çayb (et-Tefsîru'l-kebîr)* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420 h.), 12/469.

²⁷ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 6/370-371.

tenâsübi'l-makâtı' ve'l-metâli' isimli çalışmasıdır.²⁸ Bu eserinde Suyûtî, Mâide suresinin baş tarafı ile son tarafı arasında var olan şu dört farklı anlam ilişkisinden söz etmektedir:

1- Surenin başında (1 ve 2. ayetler) ihramlı iken avlanmak, hac nişanelerine saygısızlık etmek, haram ayda savaşmak gibi bazı yasaklardan söz edilmekte, surenin sonlarına doğru (95-97. ayetler) yine aynı konular biraz daha detaylandırılarak tekrar edilmektedir.

2- Surenin başında (1. ayet) “en’âm” adı verilen hayvanların helal olduğu belirtilmekte, sonlara doğru ise (87-88. ayetler) Müslümanlara Allah’ın helallerini haram kılmaları yasaklanmakta, ayrıca Allah haram etmediği halde bazı helalleri kendi kendilerine haram sayanlar kınanmaktadır. (103-104. ayetler)

3- 12. ayette “*Andolsun ki Allah İsrâiloğulları’ndan söz almıştı.*” denilerek Yahudilerle olan sözleşmeye atıfta bulunulmakta, 70. ayette tekrar “*Andolsun biz İsrâiloğulları’ndan söz almıştık*” ifadesiyle konuya dikkat çekilmektedir.

4- 72. ayette “*Allah, Meryem oğlu Mesîh’in kendisidir*” diyenler, hiç şüphesiz *hakikati inkâr etmişlerdir.*” denilerek Hristiyanların yanlış inançlarına dikkat çekilmekte, surenin sonunda (116-118. ayetler) tekrar onların bu yanlış inançları bir kıyamet sahnesinden Hz. İsa’nın diliyle yalanlanmaktadır.²⁹

Seyyid Kutub'a (1906-1966) göre başından itibaren sadece Allah'ın şeriatına uymanın öneminden bahseden Mâide suresinin

²⁸ Eser hakkında detaylı bilgi için bkz. Şahin Güven, “Celâleddîn es-Suyûtî'nin *Merâsidü'l-Metâli' Fî Tenâsübi'l-Mekâtı' ve'l-Metâli'* İsimli Eseri Bağlamında Sûrelerin Başı ile Sonu Arasındaki Münasebet”, *Bilimname*, 2017/34, (2017), 317-339.

²⁹ Celâleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Merâsidü'l-metâli' fî tenâsübi'l-mekâtı' ve'l-metâli'* (Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1426 h.), 49-50.

sonu da bu muhteva ile tamamen örtüşmektedir. Zira son ayetteki ifadeye göre Allah öyle bir hâkimdir ki göklerin, yeryüzünün ve her ikisinde bulunan tüm varlıkların egemenliği O'na aittir. Yani O öyle bir hüküm sahibidir ki, her meselede hüküm verme yetkisi sadece O'nundur.³⁰

Elmalılı bu konuda biraz daha farklı bir tutum sergilemektedir. Ona göre surenin son kısmında yer alan “O gün doğrulara doğruluklarının fayda vereceği gündür. Altlarından ırmaklar akan cennetler onlarındır. Onlar orada ebedi olarak kalacaklar. Allah onlardan ezeli rızası ile hoşnut olup rızasına erdirmiş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte büyük kurtuluş budur.”³¹ kısmı ile surenin başındaki “akitleri yerine getirmek” arasında bağ vardır. O şöyle demektedir: “Ebedî bir şekilde faydalı olacak olan doğruluk ve samimiyet ancak Allah'a karşı sadakat ve ihlastır. Şu halde ey müminler, Yahudi ve Hristiyanlar gibi antlaşmalarınızı bozmayınız, sırf Allah rızası için akitlerinizi yerine getirmekle doğruluk ve samimiyetinizi ispat ediniz de bu büyük kurtuluşa ve bu ilâhî rızaya eriniz. Asıl ilahi sofraya bu, asıl bayram işte o gündür. Ve hiç şüphe yok ki Allah her şeye kadir olduğu gibi buna da kadirdir.”³²

Allah'ın ahdine sadakat emri ile başlayıp baştan sona gündelik hayatla ilgili hükümler içeren surenin; göklerin, yerin ve içindekilerin hükümranlığının Allah'a ait ve O'nun her şeye kadir olduğunun beyan edilmesiyle son bulması, adeta şu hakikati ortaya koymaktadır: Bütün mevcudatın yegane sahibi olan Allah, her şeyde olduğu gibi insanların üzerinde de her türlü tasarruf hakkına sahiptir; her şeyi yönettiği gibi insanları da yönetmekte, her şeyin yasalarını koyduğu gibi insanlara

³⁰ Kutup, *Fî Zılâîi'l-Kur'ân*, 3/422.

³¹ el-Mâide, 5/119.

³² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/372-373.

da birtakım emir ve yasaklar indirmek suretiyle onların uyması gereken yasaları belirlemektedir.³³

“Sözleşmelere uyunuz” diyerek bir yönüyle “elest bezmi”ne³⁴ atıfla başlayan sure, dünya hayatının mamur olması için lazım olan birtakım düzenlemeler ve ahiret saadeti için gerekli doğru inanç ve amellere temas ettikten sonra ahiretteki hesap ve bu hesap neticesinde kimlerin ebedi saadet yurdu olan Cennet'e ve rıza-i ilâhîye ereceklerini beyan ederek son bulmaktadır. Bu anlamıyla insanoğlunun “Kâlû Belâ”dan “Cennet”e uzanan yolculuğunun bir film şeridi şeklindeki görüntüsünü andırmaktadır.

İnsanoğlunun dünya serüveninin Cennet'le neticelenmesi için ipuçlarıyla örülmüş olan sure, Kur'an'ın tamamında olduğu gibi sistematik bir şekilde hakikatleri ortaya koymakta, hidayet yollarını göstermektedir.

2.3. Surenin Nisâ ve En'âm Sureleri ile Münasebeti

Mâide suresi, Nisâ suresinin devamı mahiyetindedir. Zira Nisâ suresinin özellikle sonlarında geçen Yahudi ve Hristiyanların yanlış inanç, tutum ve davranışları bu surede de ağırlıklı olarak ele alınmış ve konuyla ilgili önemli açıklamalar yapılmıştır.³⁵ Ancak Nisâ suresinde daha ziyade Yahudiler üzerinde durulurken, bu surede daha

³³ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 12/469.

³⁴ Allah'la yaratılışları sırasında insanlar arasında yapıldığı kabul edilen sözleşme için kullanılan bir tabir. Detaylı bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Bezm-i Elest”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 21.10.2022).

³⁵ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 2/200.

çok Hristiyanlar üzerinde durulmakta, onların yanlış inançları tespit ve takbih edilmektedir.³⁶

Nisâ suresinin son ayeti ile Mâide suresinin ilk ayeti arasındaki sıkı münasebet de dikkat çekicidir. Zira Nisâ suresinin son ayetinde Müslümanların, “kelâle”, yani babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkında Hz. Peygamber'den fetva istedikleri beyan edilmekte ve konuyla ilgili Allah'ın hükmü açıklanmaktadır.³⁷ Bir konuyla ilgili Allah ve resulünden fetva istemek demek, bir anlamıyla verilecek olan hükme uyacağına dair söz vermek demektir. Allah Nisâ suresinin sonunda kelâlenin hükmünü beyan ettikten sonra Mâide suresinin başında “sözleşmelere uyunuz” diyerek, “kelâle hükmü de dâhil Allah'ın bütün emirlerine uyma sözünüzü tutunuz” demektedir. Zira bir Müslüman Allah'a inanıp İslam dinini seçmekle Allah'ın dinini toptan kabul etmiş ve bunlara uyma sözü vermiş olur.

Yine Nisâ suresinde abdest konusuna icmalen işaret edilmiş,³⁸ Mâide suresinde ise abdest detaylı bir şekilde açıklanarak emredilmiştir.³⁹

Mâide suresi ile bir sonraki sure olan En'âm suresi arasındaki irtibat ile ilgili olarak şunları kaydetmek mümkündür:

1- En'âm suresi Mekkî olması itibariyle daha ziyade müşriklerin şirk inançlarını ve yanlış uygulamalarını ele alıp reddetmekte; Mâide suresi ise Medenî olması nedeniyle özellikle Ehl-i kitabın sapkın

³⁶ Yıldırım, *Asrın Kur'an Tefsiri*, 3/1579.

³⁷ Bkz. en-Nisâ: 4/176.

³⁸ Bkz. en-Nisâ: 4/43.

³⁹ Bkz. el-Mâide, 5/6.

inançlarını ve yanlışlıklarını konu edinmektedir. Fakat her iki surenin de ortak konusu tevhiddir.⁴⁰

2- En'âm suresinde haram kılınan yiyecekler ve kurban kesim kuralları özetle zikredilmiştir. Mâide suresi daha sonra nâzil olduğu için aynı konular burada daha geniş açıklanmıştır. Yani nüzul sırasına göre değerlendirildiğinde En'âm suresinde icmâlen değinilen konular Mâide suresinde tafsil edilmiştir.⁴¹ Aynı konuya tertip açısından bakıldığında ise şöyle söylemek mümkündür: Mâide suresinde detaylı bir şekilde anlatılmış olan konulara En'âm suresinde sadece işaret edilmiştir.⁴²

3- Mâide suresinde Allah'ın helal ve haramlarının dokunulmazlığı mevzusu net bir biçimde ortaya konmaktadır. Bu meyanda Allah'ın haramlarını helal saymak kadar helallerini haram kabul etmek de Allah'a isyan ve iftiradır.⁴³ Maide suresinde Allah'ın helallerini haram kılmak icmâlen kötülenmiş, En'am suresinde ise bu konu daha detaylı bir şekilde örneklerle tafsil edilmiştir. Zira En'am suresinde kâfirlerin, aslında helal olan birtakım hayvanları kendilerine nasıl haram kıldıkları anlatılmaktadır.⁴⁴

4- Mâide suresinin son ayeti “Göklerin, yerin ve içlerindeki her şeyin mülkiyeti Allah'ındır. O her şeye hakkıyla kâdirdir.”⁴⁵ şeklindedir. En'âm suresinin ilk ayeti bunun tefsiri sadedinde ve devamı

⁴⁰ Tevhid hakkında geniş bilgi için bk. Muhammet Ali Asar, *Hadislerde Allah Tasavvuru*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 89-105.

⁴¹ Yıldırım, *Asrın Kur'an Tefsiri*, 4/1837.

⁴² Muhammed Mahmud el-Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdîh* (Beyrut: Dâru'l-Cilî'l-Cedîd, 1413 h.), 1/584.

⁴³ Bkz: el-Mâide, 5/2,87.

⁴⁴ Bkz: el-En'âm: 6/138-140.

⁴⁵ el-Mâide, 5/120.

mahiyetinde bu mülkiyetin gerekçesini izah etmekte ve böyle bir zâta her türlü hamd lâyıkkken, kâfirlerin O'na denk ilahlar edinmeleri yadırganıp kınanmaktadır:⁴⁶ “Hamd gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur. (Bunca ayet ve delillerden) sonra kâfir olanlar (hâlâ putları) Rableri ile denk tutuyorlar.”⁴⁷

3. Ayetler Arası Münasebet Çerçevesinde Mâide Suresi

3.1. Ayet İçi Münasebet

Ayet içi münasebet dendiğinde, özellikle değişik konularla ilgili birkaç cümleden oluşan ayetlerde, bu cümleler arasında nasıl bir ilişkinin olduğu ya da ayetlerin baş tarafı ile sonu arasındaki anlam ilişkisi kastedilmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerîm'deki bazı ayetlerin sonu, baş tarafı ile alakasız gibi algılanabilmekte, ancak ilgili ayetler dikkatle incelendiğinde sonda yer alan ifadenin baş tarafta vurgulanmak istenen mesajla ne kadar bağlantılı olduğu görülmektedir.⁴⁸

Bazı müfessirler ayet içi münasebete ayetin ifadeleri arasında irtibat kurmanın zor olduğu durumlarda değinmişlerdir. Ancak özellikle münâsebâtü'l-Kur'an ilminde otorite kabul edilen Bikâî⁴⁹ hemen hemen her ayet için bu uygulamayı yapmıştır. Biz de burada onun yaptığı bu münasebet tevillerinden birkaçını aktarmakla yetineceğiz.

⁴⁶ Burhanüddin İbrahim b. Ömer el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyâti ve's-süver* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, 1984), 7/346; Yılmaz, *Ayetler ve Sureler Arasındaki Münasebet*, 59,168.

⁴⁷ el-En'am, 6/1.

⁴⁸ Yılmaz, *Ayetler ve Sureler Arasındaki Münasebet*, 103, 105.

⁴⁹ Yılmaz, *Ayetler ve Sureler Arasındaki Münasebet*, 56.

Surenin ilk ayetinde “Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin” denedikten sonra “İhramlı iken avlanmayı helal saymamanız şartıyla, çeşitli hayvanlar size helal kılındı” buyrulmaktadır. İlk bakışta bu iki ifade arasında irtibat kurmak zor görünmektedir. Ancak Bikâî bu irtibatı şu şekilde kurmaktadır: “Ey inananlar! Sözleşmelere ve Allah'a verdiğiniz, O'na kulluk sözüne riayet ediniz. Çünkü Allah size olan merhameti ve lütfu sebebiyle, sizden önceki ümmetlere haram kıldığı birtakım şeyleri size helal eylemiştir. Sizden önceki ümmetlerin, sözlerini çiğnedikleri gibi siz de sözünüzü çiğnemeyin. Aksi takdirde Allah, onlara birtakım şeyleri haram ettiği gibi size de eder; onları cezalandırdığı gibi sizi de cezalandırır.”⁵⁰

4. ayette ise “... De ki: Size iyi ve temiz şeyler helal kılındı. Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz avcı hayvanların sizin için tuttuklarını yiyin ve üzerine Allah'ın adını anın (besmele çekin)” buyrulduktan sonra devamında “Allah'tan da korkun” buyrulmaktadır. Bu iki ifade arasındaki münasebetle ilgili olarak Bikâî şunları kaydetmektedir: “Yani size helal edilen temiz şeylerden, kendiliğinden ölmeden önce yetişip de boğazlayamadığınız hayvanları yemek konusunda Allah'tan korkun. Yine avcı hayvanınızın sizin için değil de kendisi için yakalamış olduğu — ki bu, o avdan yemiş olmasından anlaşılır — avı yemek konusunda da Allah'tan korkun, demektir.”⁵¹

Kur'an-ı Kerîm'de “Allahtan korkun” (اتقوا الله) ifadesi pek çok kez tekrar etmekte,⁵² ancak her birinin anlamı bağlama göre değişiklik arz etmektedir. Nitekim bu ifade Mâide suresinin 11. ayetinde şu şekilde yer almaktadır: “Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın.

⁵⁰ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 6/3.

⁵¹ Bikâî, Nazmü 'd-dürer, 6/23.

⁵² (اتقوا الله) ifadesi Kur'an-ı Kerîm'de 55 yerde geçmektedir. Bkz. Muhammed Fuad Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'ân* (Beirut: Dâru'l-Fıkr, 1414/1994), 927.

Hani bir topluluk size el uzatmaya (tecavüze) yeltenmişti de O (Allah) onların ellerini sizden çekmişti. Allah'tan korkun...” Bikâî buradaki “Allah'tan korkun” ifadesini yukarısıyla bağlantılı olarak şöyle izah etmektedir: “Yani ey mü'minler! Allah'ın size olan nimetini nikmete (azaba) dönüştürmesinden korkun. Allah'ın, düşmanlarınızı yeniden size musallat etmemesini istiyorsanız Allah'a karşı gelmekten sakının.”⁵³

Surenin beşinci ayetinde “Müminlerden iffetli hür kadınlar, zina etmeksizin, gizli dost tutmaksızın, namuslu bir şekilde mehirlerinizi ödediğiniz takdirde, size helaldir” ifadesinden sonra “Her kim imanı inkâr ederse, ameli boşa gitmiş olur ve ahirette zarara uğrayanlardandır” buyrulmaktadır. Bu iki konu arasında nasıl bir irtibatın olduğu ile ilgili olarak Bikâî şöyle bir yorum getirmektedir: Buradaki “iman”dan kasıt namazdır. Zira Bakara suresi 143. ayette “Allah sizin imanınızı asla zayıf edecek değildir” ifadesinde imandan kastolunanın namaz olduğu söylenmiştir. Bu ise namazın iman açısından önemini göstermek içindir.⁵⁴ Bunun yukarısıyla bağlantısı ise şu şekildedir: Yani ey müminler, Ehl-i kitap hanımlarıyla evlendikten sonra onların dinlerine tabi olur da namazı inkâr ederseniz, iman dairesinden çıkmış ve İslam dinini inkâr etmiş olursunuz ki bu durumda bütün yaptığınız hayırlar boşa gitmiş olur ve ahirette de hüsrana uğrarsınız, demektir.⁵⁵

Çalışmanın hacmini büyütmek için bu başlık altında birkaç örnekle iktifa edilmektedir.

⁵³ Bikâî, *Nazmü 'd-dürer*, 6/46.

⁵⁴ Bikâî'nin bu yaklaşımı Ehl-i hadisin iman anlayışını çağrıştırmaktadır. Ehl-i hadisin iman anlayışı için bkz. Muhammet Ali Asar, *Ehl-i Hadisin Polemik Edebiyatı* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 215-227.

⁵⁵ Bikâî, *Nazmü 'd-dürer*, 6/28.

3.2. Ayetler Arası Münasebet

Adından da anlaşıldığı gibi ayetler arası münasebet dendiğinde bir surenin peş peşe gelen ayetleri arasında siyak-sibak anlamında nasıl bir ilişkinin mevcut olduğu kastedilmektedir. Biz burada Bikâî'nin tefsirinden bununla ilgili birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Zira Mâide suresinin 120 ayetinin her biri arasındaki münasebet vecihlerini zikretmek çalışmanın boyutlarını aşmaktadır. Daha sonra ise aralarında anlam bütünlüğü olan ayetlerden oluşan bölümler arasında münasebet kurmaya çalışacağız.

3.2.1. Surenin Peş Peşe Gelen Ayetleri Arasındaki Münasebet

Bikâî, surenin 2. ve 3. ayetleri arasında şöyle bir ilişki tespit etmektedir: 2. ayette haram ay, kurbanlık hediyeler, onlara takılan gerdanlıklar ve Kâbe'ye yönelmiş hacı adaylarına saygısızlık edilmemesi tembihlenerek İslam'ın ruhuna aykırı olmayan bazı Cahiliye adetleri kabul edilmiş; 3. ayette ise leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilen hayvan, dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlanan hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet aramak gibi İslam dininin ruhuyla bağdaşmayan Cahiliye uygulamaları yasaklanmıştır. Böylece doğruyu yanlıştan ayırıcı ve ayıklayıcı bir yöntem uygulanmıştır.⁵⁶

Surenin 4-5. ayetleri ile 6. ayeti arasındaki ilişki hakkında ise Bikâî şöyle bir bağlantının olduğunu söylemektedir: Allah Teâlâ 4-5. ayetlerde kullarının yiyecek ve nikah nevinden ihtiyaçlarını

⁵⁶ Bikâî, *Nazmü 'd-dürer*, 6/14.

giderdiğini bildirmiş, 6. ayette ise bu lütfâ karşılık kullardan beklenen namaz ve abdesti zikretmiştir.⁵⁷

Bu konuda vereceğimiz son örnek ise surenin 8. ayeti ile 9 ve 10. ayetleri arasındaki anlam ilişkisi olacaktır. 8. ayette müminlerden adil olmaları, adalet üzere şahitlik yapmaları, bir kavme olan kinlerinin onları adaletsizliğe sevk etmemesi ve bu konuda Allah'tan korkmaları gerektiği beyan edildikten sonra 9. ayette Allah'ın iman edip salih amel işleyenlere mağfiret ve büyük bir mükâfat vaat ettiği; 10. ayette ise inkâr edip ayetleri yalanlayanların Cehennemlik oldukları bildirilmiştir. Yani Allah önce birtakım emir ve yasaklar bildirmiş, sonra da emrine uyanları müjdelemiş ve bunu inkâr edenleri ise Cehennem ile uyarmıştır.⁵⁸

3.2.2. Surenin Anlam Bütünlüğü Olan Pasajları Arasındaki Münasebet

3.2.2.1. 1-5. Ayetler: Sözleşmelere Uyunuz

Surenin ilk cümlesi “*Ey İman edenler! Sözleşmelere uyunuz*” şeklindedir. Allah-kul ilişkisi bağlamında cümleyi ele alacak olursak iki türlü sözleşmeden bahsetmek mümkündür. Bunlardan biri “elest bezmi” diye bilinen boyutta, Allah'ı Rab olarak tanıyacaklarına dair kulların Allah'a verdikleri sözdür.⁵⁹ Diğeri ise daha özel anlamıyla İslam dinini seçen her Müslümanın “Allahım, sana inanıyorum ve senin emirlerine uyacağıma söz veriyorum” şeklinde hakikat diliyle Allah'a verdiği sözdür ki, Allah burada inananlara bu sözlerini hatırlatmakta ve buna uymalarını istemektedir. Siyak ve sibakıyla

⁵⁷ Bikâî, *Nazmü 'd-dürer*, 6/30.

⁵⁸ Bikâî, *Nazmü 'd-dürer*, 6/44.

⁵⁹ Bkz. el-A'râf, 7/172-173; Kutup, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 3/181.

birlikte değerlendirildiğinde surenin başında yer alan bu emir için ikinci anlam kuvvet kazanmaktadır. Zira bu cümleden hemen önce yer alan ve Nisâ suresinin son ayetini teşkil eden bölümde Allah'ın “kelâle” ile ilgili hükmü,⁶⁰ hemen sonrasında ise helal ve haram olan yiyecekler mücmel olarak yer almaktadır. Bu iki şer'î hüküm arasında “sözleşmelere uyun” denmesi, “Allah'a verdiğiniz kulluk sözünüzü tutun” anlamını kuvvetlendirmektedir.

Yine bu ayetin devamında ilk 11 ayet boyunca hac yolculuğunun adabı, Kâbe'yi ziyaret edenlerin rahatsız edilmemesi, birtakım haram yiyecek ve içecekler, Ehl-i kitap ile yeme-içme ve kadınları ile evlenme izni, abdest, gusül ve teyemmümün şartları, hak ve adaletten şaşmama ve Allah'ın nimetlerini daima hatırdan tutma gibi çeşitli konularda şer'î hüküm ve ilâhî emirlerin peş peşe sıralanması da yukarıdaki manayı kuvvetlendirmekte; adeta “İşte bunlar da Allah'ın emirleri, O'nun emirlerine uyma yolundaki sözünüzü tutunuz” denmektedir.

Surenin 3-4 ve 5. ayetleri ilk ayetin tefsiri sadedindedir. Nitekim ilk ayette “(aşağıda) size okunacaklar dışında kalan hayvanlar sizin için helal kılındı” ifadesi kullanıldıktan sonra 3-4-5. ayetlerde istisna edilen o hayvanların ve haramların hangileri olduğu detaylı bir şekilde verilmektedir.

3.2.2.2. 6-11. Ayetler: Dinin İki Ana Esası: Namaz ve Adalet

Surenin ilk pasajında “sözleşmelere uyunuz” vurgusu yapıldıktan sonra 6-11. ayetler arasındaki ikinci pasajda İslam dininin esaslarından olan namaz ve adalet

⁶⁰ en-Nisâ, 4/176.

üzerinde durularak bu sözleşmenin iki önemli unsuru hatırlatılmaktadır. Zira namaz Allah-kul ilişkisinin zirvesi, adalet ise insanlar arası ilişkinin en temel prensibidir. İslam dininin vazgeçilmezi namaz, namazın vazgeçilmezi ise taharettir. Bu yüzden bu bölümde abdest, gusül ve teyemmümün şartları beyan edilmektedir ki bunların ayrıntılı olarak anlatıldığı tek ayet budur.⁶¹ Abdest, gusül, teyemmüm, namaz gibi birtakım emirler ile Allah'ın kullar için zorluk murat etmediği, aksine onları tertemiz kılıp arındırmak için bunları emrettiği vurgulandıktan sonra namazın iki önemli fonksiyonuna işaret edilmektedir. Bunlardan biri Allah'ın nimetlerini hatırlayıp O'na şükretmek, diğeri ise Allah ile sözleşmeyi yenilemektir.⁶²

Bu pasajın ikinci bölümünde adaletin önemi vurgulanmakta,⁶³ son bölümünde ise Allah'ın müminleri kâfirlerin elinden nasıl kurtardığı hatırlatılarak kulların şükür, takva ve tevekkülü elden bırakmamaları gerektiğinin altı çizilmektedir.⁶⁴

3.2.2.3. 12-19. Ayetler: Ehl-i Kitabın Ahde Vefasızlığı

Birinci bölümdeki “Sözleşmelere uyunuz” emrinin surenin tamamına egemen bir ifade olduğu belirtilmişti. Nitekim ikinci bölümde gerek namaza atıfla, gerekse “*Allah'ın üzerinize olan nimetini ve 'işittik, itaat ettik' dediğiniz zaman verdiğiniz misakı hatırlayınız*”⁶⁵ denilerek Allah ile olan sözleşme yeniden hatırlatılmıştı. Üçüncü

⁶¹ Bkz. el-Mâide, 5/6.

⁶² Bkz. el-Mâide 5/7.

⁶³ Bkz. el-Mâide, 5/8.

⁶⁴ Bkz. el-Mâide, 5/11.

⁶⁵ el-Mâide, 5/7.

bölümde ise Allah'a verilen sözde durulmazsa neler olacağı, Ehl-i kitap örneği üzerinden işlenmektedir.

Önce İsrailoğulları ile yapılan misak ve sözleşme ile onların bu sözleşmeye uymamaları neticesinde nasıl lânetlendikleri anlatılmakta⁶⁶ sonra aynı şekilde Hristiyanların da Allah ile yaptıkları misakı unutmaları sonucu nasıl cezalandırıldıkları müminlere ibret olması için bir bir sayılmaktadır.⁶⁷

3.2.2.4. 20-26. Ayetler: Peygamberi Dinlememenin Acı Sonu

Kur'an'ın bütününde Allah, kullarından gerek kendisine gerek peygamberlerine karşı daima “işittik, itaat ettik” duruşunu istemektedir. Nitekim bu surenin 7. ayetinde de bu dile getirilmiş, “İşittik, itaat ettik şeklinde Allah'a verdiğiniz sözü unutmayın” denmişti. Surenin bu pasajında, peygamberlerine karşı belirtilen tavrı göstermeyen, işittikleri halde itaat etmeyen İsrailoğullarının başına gelen felaket hatırlatılarak konuya çok spesifik bir örnek verilmektedir.

Hız. Musa tarafından Firavun'un zulmünden kurtarılarak özgürlüklerine kavuşan İsrailoğulları için yeni bir yurt gerekiyordu. Fakat bir toprağı yurt edinmek kolay değildi. Nitekim kendilerine vadedilen toprakları yurt edinebilmeleri için orada meskûn kavimle savaşmaları lazımdı. Oysaki onlar, peygamberleri Hz. Musa “haydi gidin ve savaşın” diye onlara emrettiğinde⁶⁸ bu emri dinlememişler, hatta pişkin pişkin “Sen ve Rabbin gidin savaşın” demişlerdi.⁶⁹ İşte bu

⁶⁶ Bkz. el-Mâide, 5/12-13.

⁶⁷ Bkz. el-Mâide, 5/14.

⁶⁸ Bkz. el-Mâide, 5/21.

⁶⁹ Bkz. el-Mâide, 5/24.

noktada Rablerinin gazabına uğramışlar, işitip itaat etmemenin cezasını pahalı ödemişler, kırk yıl boyunca Tîh çölünde yaşamaya mahkûm edilmişlerdi.⁷⁰

3.2.2.5. 27-34. Ayetler: Hz. Âdem'in İki Oğlu

Surenin bu bölümünde Hz. Âdem'in iki oğlunun hikâyesinin anlatılmasında pek çok hikmet vardır. Bir önceki kısımda İsrailoğulları'nın tembelliklerinin ve peygambere itaatsizliklerinin acı sonu anlatılmıştı. Burada ise onların hased duygularına dikkat çekilmekte, onlar ile hak din arasındaki en büyük engelin Hz. Muhammed'e besledikleri hased duygusu olduğuna işaret edilmektedir.⁷¹ Hatta onların bu hased duygusuyla Hz. Muhammed'i öldürme teşebbüsleri, Kâbil'in Hâbil'i öldürmesine benzetilmektedir. Nitekim Kâbil de kendi kurbanı kabul edilmeyip kardeşinin kurbanı kabul edildiğinde hased duygusuna kapılmış ve önünü alamadığı bu duygu onu kardeş katili yapmıştı.⁷² Sonuçta çok pişman olmuş, ama pişmanlığı bir fayda sağlamamıştı.⁷³ İşte bu bağlamda bu kısma ile hem Hz. Peygamber teselli edilmekte, hem de İsrailoğulları kıskançlıktan sakındırılmaktadır.

Kıssanın Habil-Kabil olayı ile bir diğer bağlantısı da şudur: Kâbil'in kardeşini öldürdükten sonraki pişmanlığı fayda vermediği

⁷⁰ Bkz. el-Mâide, 5/26.

⁷¹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 9/27; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, 1/494; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 1/338; Yıldırım, *Asrın Kur'an Tefsiri*, 4/1655,1658; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/253.

⁷² Bkz. el-Mâide, 5/30.

⁷³ Bkz. el-Mâide, 5/31.

gibi İsrailoğullarının kırk yıl çöl mahkûmiyeti sebebiyle yaptıklarına çok pişman olmaları da bir fayda sağlamamıştı.⁷⁴

Habil-Kabil hemen ardından Tevrat'taki bir pasaja atıf yapılmakta, orada İsrâiloğulları'na şöyle bir hüküm verildiği beyan edilmektedir: “Kim bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın (haksız yere) bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur.”⁷⁵ Bu ifadenin yukarıdaki kıssa ile bağlantısı çok açıktır. Ayrıca Hz. Muhammed'i öldürmeyi planlayan Yahudiler, kendi inandıkları kitabın ifadeleri ile bir kez daha uyarılmaktadır.⁷⁶

Bundan sonraki ayet ise yukarıda yer alan “yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın” ifadesinin tefsiri sadedinde isyan, fitne ve fesadın, yani terör ve anarşizmin cezasının ne olacağını tafsilatlı bir şekilde izah etmektedir.⁷⁷

3.2.2.6. 35-40. Ayetler: Saadetin Formülü: Takva ve Cihat

27-34. ayetlerde yeryüzünde kötülerin ve kötülüklerin eksik olmayacağı anlatıldıktan sonra bu kısımda kötülerden korunmak ve kötülüklerden uzak durmak için müminlerin sarılması gereken iki önemli esasa dikkat çekilmektedir: Takva ve cihat. Takva, inananları kötülüklerden uzak tutacak, cihat ise kötülerle mücadele amacıyla yapılacaktır. İşte bu iki esas sayesinde müminler iki cihan saadetine

⁷⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 9/27.

⁷⁵ el-Mâide, 5/32.

⁷⁶ Bu tâlimat elimizdeki Kitab-ı Mukaddes'te yer almamakta fakat Mişna'da (Sanhedrin, IV/5) “İsrail'den tek bir kişiyi öldürenin bütün ırkı öldürmüş gibi cezalandırılacağı ve İsrail'den tek bir kişiyi koruyanın Allah'ın kitabına göre bütün dünyayı korumuş sayılacağı” şeklinde bir ibare bulunmaktadır. (J. Horovitz, “Tevrat”, *İA*, 12/1, s.219) Karaman vd., *Kur'an Yolu*, II/257'den naklen.

⁷⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/260.

kavuşacaklardır.⁷⁸ Bu anlamıyla takva ve cihat, dünya ve içindekilerden daha kıymetlidir. Zira bu iki esasa sahip olmayan bir kâfir, dünyalara sahip olsa da Cehennem azabından kurtulamayacaktır.⁷⁹

Bir önceki bölümde fitne, fesat ve yol kesiciliğin cezası açıklanmıştı. Onun bir devamı mahiyetinde bu bölümde hırsızlığın cezası izah edilmektedir.⁸⁰ Her iki ceza takdirinin hemen akabinde, tövbe edip dönüş yapanlar için ilahi rahmet ve mağfiret kapılarının her zaman açık bulunduğunun özellikle hatırlatılması dikkat çekicidir.⁸¹ Bu da ne kadar kötülüğe bulanmış olursa olsun, pişman olup hakka yönelen bir kimse için kurtuluş kapısının daima açık olduğunu göstermektedir.

3.2.2.7. 41-50. Ayetler: Allah'ın İndirdikleri ile Hükmetmeyenler

Önceki bölümlerde özellikle Ehl-i kitabın yanlış inanç ve tutumları ile Hz. Muhammed'e yönelik kötü niyetlerine işaret edildikten sonra 41. ayette Hz. Peygamber teselli edilmekte, onların ve münafıkların yaptıklarına üzülmemesi istenmektedir. Bu bölümde Yahudilerin iki temel yanlışına dikkat çekildiği görülür. Bunlar yalana kulak vermeleri ve haram yemeleridir.⁸² Yine Yahudilerin, kendi yanlarında Tevrat olduğu halde gelip Hz. Muhammed'den hüküm istemeleri de eleştirilmekte,⁸³ bu münasebetle Tevrat'ın, özünde bir

⁷⁸ Bkz. el-Mâide, 5/35.

⁷⁹ Bkz. el-Mâide, 5/36-37.

⁸⁰ Bkz. el-Mâide, 5/38.

⁸¹ Bkz. el-Mâide, 5/34,39.

⁸² Bkz. el-Mâide, 5/41-42.

⁸³ Bkz. el-Mâide, 5/43.

hidayet kaynağı olduğu belirtilip⁸⁴ ondaki hak hükümlerden olan kısas hükümleri detaylı bir şekilde açıklanmaktadır.⁸⁵

Aynı şekilde Hristiyanlara gelen İncil'in de özünde hakikat olduğu vurgulandıktan sonra⁸⁶ onlar da Yahudiler gibi Allah'ın indirdikleri ile hükmetmeye davet edilmektedir.⁸⁷ Bu bölümdeki en çarpıcı ayetler, Allah'ın indirdikleri ile hükmetmeyen kimselerin sırasıyla kâfirler,⁸⁸ zalimler⁸⁹ ve fasıkların⁹⁰ ta kendileri oldukları yönünde beyanların yer aldığı ayetlerdir.

Tevrat ve İncil'in özünde hakikat oldukları beyan edildikten sonra Kur'an'dan bahis açılmakta, bu son ilahi kitabın önceki ilahi kitapları hem tasdik ettiği hem de onların tahrif edilmiş kısımlarını düzelttiği vurgulanmaktadır.⁹¹ Peygamberin şahsında bütün Müslümanlar Kur'an'ın ahkâmı ile hükmetmeye davet edilmekte,⁹² Kur'an dışı hükümler ise “Cahiliye ahkâmı” olarak nitelendirilmektedir.⁹³

3.2.2.8. 51-77. Ayetler: Kâfirleri Dost Edinmeyen

Surenin bu bölümüne kadar Ehl-i kitabın yanlış inançlarına, peygambere ve müminlere karşı olumsuz düşünce ve tutumlarına

⁸⁴ Bkz. el-Mâide, 5/44.

⁸⁵ Bkz. el-Mâide, 5/45.

⁸⁶ Bkz. el-Mâide, 5/46.

⁸⁷ Bkz. el-Mâide, 5/47.

⁸⁸ Bkz. el-Mâide, 5/44.

⁸⁹ Bkz. el-Mâide, 5/45.

⁹⁰ Bkz. el-Mâide, 5/47.

⁹¹ Bkz. el-Mâide, 5/48.

⁹² Bkz. el-Mâide, 5/49.

⁹³ Bkz. el-Mâide, 5/50.

dikkat çekildikten sonra burada inananlar onlara karşı uyarılmakta, Yahudi ve Hristiyanlardan dost olmayacağı vurgulanmaktadır. Ehl-i kitabı dost edinenlerin onlardan olacağı ifade edilerek müminler ikaz edilmektedir.⁹⁴

İman edenler Ehl-i kitabı dost edinerek ya da başka şekillerde dinden çıkarlarsa Allah, dinine sahip çıkacak başka bir millete iman sancağını tevdi eder ki, 54. ayette bunu hak edecek milletin altı özelliğine dikkat çekilmektedir.⁹⁵

Kâfirler müminlerin dostu değildir. Müminlerin dostu ancak Allah, resulü ve inananlardır ki onlar namazlarını kılıp zekatlarını veririler. İşte bunları dost edinenler bilmelidirler ki Allah'ın yanında olanlar daima galip gelirler.⁹⁶

Kâfirlerin dost edinilmemesi gerektiği belirtildikten sonra bunun çeşitli gerekçeleri sıralanmaktadır. Buna göre onların, özellikle de Yahudi ve Hristiyanların yanlış inanç ve uygulamaları şunlardır:

- İslam diniyle alay ederler.⁹⁷
- Ezanla dalga geçerler.⁹⁸
- İnanmadıkları halde inandık derler.⁹⁹
- Daima günah, düşmanlık ve haram peşinde koşarlar.¹⁰⁰

---

⁹⁴ Bkz. el-Mâide, 5/51.

⁹⁵ Buna göre bu toplum Allah'ın sevdiği bir toplumdur ve onlar da Allah'ı severler. Müminlere karşı alçakgönüllü, kâfirlere karşı ise onurludurlar. Allah yolunda cihat edip gayret ederler ve hak yoldaki mücadelelerinde kendilerini kınayan kimselerin söylediklerine aldırılmazlar. Bkz. el-Mâide, 5/54.

⁹⁶ Bkz. el-Mâide, 5/55-56.

⁹⁷ Bkz. el-Mâide, 5/57.

⁹⁸ Bkz. el-Mâide, 5/58.

⁹⁹ Bkz. el-Mâide, 5/61.

¹⁰⁰ Bkz. el-Mâide, 5/62.

- Din adamları ve bilginleri, onları yanlışlarından vazgeçirmezler.¹⁰¹
- Yahudiler “Allah'ın eli bağlı” diyerek Allah'a iftira ederler.¹⁰²
- Kuran onların ancak azgınlığını ve inkârını artırır.¹⁰³
- Daima savaşı kızdırırlar ve bozgunculuk yaparlar.¹⁰⁴
- Allah'ın indirdiği hükümleri yerine getirmezler.¹⁰⁵
- Kendilerine gelen peygamberleri ya yalanlar ya da öldürürler.¹⁰⁶
- “Allah, Meryem oğlu Mesih'in ta kendisidir” diyerek kâfir olurlar.¹⁰⁷
- “Allah için üçüncüsüdür” diyerek kâfir olurlar.¹⁰⁸
- Kendilerine ne zarar ne de fayda vermeyecek şeylere tapınırlar.¹⁰⁹
- Kendileri yoldan çıkmış, başkalarını da yoldan çıkarmış kimselerin arzularına uyarlar.¹¹⁰
- Dinlerinde aşırı giderler.¹¹¹

---

¹⁰¹ Bkz. el-Mâide, 5/63,

¹⁰² Bkz. el-Mâide, 5/64.

¹⁰³ Bkz. el-Mâide, 5/64.

¹⁰⁴ Bkz. el-Mâide, 5/64.

¹⁰⁵ Bkz. el-Mâide, 5/66.

¹⁰⁶ Bkz. el-Mâide, 5/70.

¹⁰⁷ Bkz. el-Mâide, 5/72.

¹⁰⁸ Bkz. el-Maide, 5/73.

¹⁰⁹ Bkz. el-Mâide, 5/76.

¹¹⁰ Bkz. el-Mâide, 5/77.

¹¹¹ Bkz. el-Mâide, 5/77.

3.2.2.9. 78-81. Ayetler: İsrailoğullarının Lânetlenmesi

57-77. ayetlerde Ehl-i kitabın olumsuz nitelikleri sıralandıktan sonra 78. ayette İsrailoğullarından kâfir olanların hem Hz. Davud, hem de Hz. İsa'nın diliyle lânetlendikleri haber verilmektedir. Bu lânetin gerekçesi olarak, daha önce zikredilen olumsuz niteliklerin özeti mahiyetinde onların şu dört özelliğine dikkat çekilmektedir:

- İsyân etmeleri,
- Haddi aşmaları,¹¹²
- Yaptıkları kötülüklerden birbirlerini vazgeçirmemeleri,¹¹³
- Kâfirleri dost edinmeleri.¹¹⁴

Kur'an-ı Kerîm onların bu dört özelliğini serdederek aslında müminleri uyarmakta, bu kötü hasletlerden sakındırmaktadır. “Eğer onlar Allah'a, peygambere ve ona indirilen kitaba gerçekten inansalardı, kâfirleri dost edinmezlerdi”¹¹⁵ diyerek müminler bu konuda bir kez daha şiddetli bir şekilde ve etkileyici bir üslupla ikaz edilmektedir.

3.2.2.10. 82-86. Ayetler: Müslümanların En Azılı Düşmanları Kimlerdir?

Yukarıda Yahudilerin, Hristiyanların ve diğer bütün kâfirlerin dost edinilmemesi gerektiği gerekçeleriyle birlikte izah edilmişti. 12. ayetten itibaren başlayan Ehl-i kitap ile ilgili uzunca pasajın son bölümünde Yahudiler ile Hristiyanlar arasındaki bir farka dikkat çekilmektedir ki o da Yahudilerin Hristiyanlara nazaran

---

¹¹² Bkz. el-Mâide, 5/78.

¹¹³ Bkz. el-Mâide, 5/79.

¹¹⁴ Bkz. el-Mâide, 5/80.

¹¹⁵ el-Mâide, 5/81.

Müslümanlara karşı tıpkı müşrikler gibi daha düşmanca bir tavır ve tutum içinde olduklarıdır.¹¹⁶

Daha sonra Kur'an, Hristiyanların Müslümanlara daha yakın olmasının gerekçelerini açıklamakta; onların içinde rahipler ve keşişler bulunduğuna ve onların Yahudiler gibi kendilerini üstün görmediklerine dikkat çekmektedir.¹¹⁷

3.2.2.11. 87-93. Ayetler: Dinde Ruhbanlık Yoktur

Yukarıdaki ayetlerde Hristiyan din adamlarının, yani rahiplerin birtakım olumlu özelliklerinden bahsedildikten sonra akıllara gelebilecek şöyle bir düşünce hemen bertaraf edilmektedir: “Allah rahipleri övdüğüne göre onların yaptığı gibi dünyadan el etek çekmek ve evlenmemek iyi bir şeydir.” İşte bu düşünceye mahal vermemek için Müslümanlardan, Allah'ın helallerini kendilerine haram kılmamaları istenmekte, yoksa Hristiyanlar gibi dinde aşırı gidecekleri, Allah'ın ise dinde aşırı gidenleri sevmediği hatırlatılmaktadır.¹¹⁸

Asr-ı saadette bazı sahabenin yaptığı gibi birtakım helalleri kendisine haram edecek şekilde yemin edenlerin durumu ne olacaktır? İşte devamındaki ayet buna da ışık tutacak şekilde yemin ve kefareti üzerinde durmakta, müminlerin yeminlerini bozduklarında ne yapmaları gerektiğini tafsilatlı bir şekilde izah etmektedir.¹¹⁹

¹¹⁶ Bkz. el-Mâide, 5/82.

¹¹⁷ Bkz. el-Mâide, 5/82.

¹¹⁸ Bkz. el-Mâide, 5/87.

¹¹⁹ Bkz. el-Mâide, 5/89.

Allah'ın helallerini haram saymaktan söz edilmişken acaba içki ve kumar gibi bazı şeyler helal midir şeklinde akla gelebilecek soru da net bir şekilde cevaplandırılmakta ve bunların haram olduğu kesin bir ifadeyle ortaya konulmaktadır.¹²⁰ Yüce Allah, hemen hemen her emir ve yasağında olduğu gibi içki ve kumarı haram kılmasının da gerekçe ve hikmetlerini beyan etmektedir. Buna göre içki ve kumarın yasaklanma hikmetleri ile ilgili şunlar söylenebilir:

- Şeytan bu ikisi yoluyla insanların arasına kin ve düşmanlık sokmaya çalışır.
- Yine şeytan bu ikisini kullanarak insanları Allah'ı anmaktan ve namazdan uzaklaştırmaya çalışır.¹²¹
- Allah'a ve resulüne itaat edenle etmeyen bu vesileyle tefrik edilir.¹²²

3.2.2.12. 94-100. Ayetler: Allah'ın Helalleri Nasıl Haram Olur?

Allah'ın helallerini haram saymak yasaklandıktan sonra acaba hac ve umre esnasında birtakım helallerin haram kılınması anlamındaki “ihram” yasakları da bu kapsamda mıdır şeklinde zihinlere gelebilecek bir sorunun cevabı sonraki ayetlerde verilmekte, ihram yasaklarının bu bağlamda değerlendirilmemesi gerektiği anlaşılmaktadır. Zira Allah'ın helallerini, kulların haram kılması yasaklanmıştır. Allah ise helallerini dilediğinde, dilediği süre zarfında haram edebilir ki bunun tipik örneği ihram yasaklarıdır. Her bir helalin ve haramın maddî-manevî pek çok hikmetinin yanında,

¹²⁰ Bkz. el-Mâide, 5/90.

¹²¹ Bkz. el-Mâide, 5/91.

¹²² Bkz. el-Mâide, 5/92.

Allah'a itaat edenle isyan edenin bu biçimde belirlenmesi de önemli bir faktördür.¹²³

Bu bağlamda Yüce Allah ihramlı iken avlanma yasağından ve bu yasağı çiğneyenlerin ödemesi gereken cezadan söz etmekte,¹²⁴ kara ve deniz avcılığının ihramlı için hükmünü beyan etmektedir.¹²⁵

İhramdan söz edildikten sonra Kâbe'nin önemi vurgulanmakta, Kâbe ve hac sayesinde insanların hayatının nasıl düzenlendiği hatırlatılmaktadır.¹²⁶ Her konuda olduğu gibi bu konularda da peygambere düşen sadece tebliğ olup insanların emirlere uyup uymadığının tespiti Allah'a aittir.¹²⁷

3.2.2.13. 101-108. Ayetler: Helallerin Haram Kılınmasına Örnek

Yukarıda peygamberin aslî görevinin ilahi mesajı tebliğ olduğu vurgulandıktan sonra Müslümanlara, bir konuda ilahi buyruk inmeden peygambere soru sormamaları hatırlatılmaktadır.¹²⁸ Zira Allah zaten gerekli hükümleri indirmektedir.

Bu şekilde soru sormanın adabı hakkında bilgi verildikten sonra yeniden helallerin haram kabul edilmesi konusuna geri dönülmekte, bunun Cahiliye dönemindeki örnekleri hatırlatılmaktadır. Bahîra, sâibe, vasîle ve hâm şeklinde, Cahiliye Araplarının birtakım gerekçelerle, aslında helal olan bazı hayvanları kendilerine nasıl

¹²³ Bkz. el-Mâide, 5/94.

¹²⁴ Bkz. el-Mâide, 5/95.

¹²⁵ Bkz. el-Mâide, 5/96.

¹²⁶ Bkz. el-Mâide, 5/97.

¹²⁷ Bkz. el-Mâide, 5/99.

¹²⁸ Bkz. el-Mâide, 5/101.

haram kıldıkları belirtildikten sonra bunun aslının olmadığı ifade edilmektedir. Zira bunları haram kılan Allah değildir. Bilakis bu konuda kâfirler Allah'a iftira etmekte, onun adına yalan uydurmaktadırlar.¹²⁹ Kendileri hakikate davet edildiklerinde ise yüz çevirmekte, atalarının uyduruk dinini tercih etmektedirler.¹³⁰

Bu örneklerden sonra müminlerden kendilerine dikkat etmeleri istenmekte, onlar doğru yolda oldukça sapıtanların onlara zarar veremeyeceği hatırlatılmaktadır.¹³¹

İslam dini insanların yaşamları kadar ölümleri esnasındaki hükümlere da önem vermekte, inanç ve amellerini korumaya ehemmiyet verdiği gibi mallarının korunmasını da önemsemektedir. Nitekim bu pasajın sonunda söz ölüme getirilmiş, ölüm esnasındaki vasiyetin şartları detaylı bir şekilde izah edilerek müminlerin mallarının ehil ellerde olmasının önündeki engeller kaldırılmıştır.¹³²

3.2.2.14. 109-120. Ayetler: Kaçınılmaz Son: Mahkeme-i Kübrâ

Vasiyetle ilgili hükümlerle birlikte ölümden söz edilmişken, her şeyin ölümle sona ermeyeceği hakikati hatırlatılmakta, gerçek yaşam olan ahiretten bahis açılmakta ve o dehşetli hesabın gerçekleşeceği mahkeme-i kübrâdan bir kesit sunulmaktadır. Bu sunulan kesitte Hâkim-i Mutlak olan Allah'ın karşısında peygamberler yer almakta, onlara, kendilerine insanlar tarafından nasıl karşılık verildiği sorulmaktadır.¹³³ Sonra da özel olarak Hz. İsa'nın sorgusu bütün

¹²⁹ Bkz. el-Mâide, 5/103.

¹³⁰ Bkz. el-Mâide, 5/104.

¹³¹ Bkz. el-Mâide, 5/105.

¹³² Bkz. el-Mâide, 5/106-108.

¹³³ Bkz. el-Mâide, 5/109.

çarpıcılığı ile anlatılmaktadır. Bu da oldukça manidardır. Zira sure içerisinde Hristiyanların onu nasıl tanrılaştırdıkları ve böylece nasıl küfre saplandıkları vurgulanmıştı. Burada onun Allah önünde hesap verişini anlatılarak onun tanrı olamayacağı çok çarpıcı bir şekilde gözler önüne serilmektedir.

Hz. İsa'nın sorgusuna, ona verilen ihsan ve mucizeler hatırlatılarak başlanmıştır. Bu mucizelerin tamamında “benim iznimle” ifadesinin yer alması dikkat çekicidir.¹³⁴ Bu üslup, ona tanrılık isnad edenlere bir göndermedir. Hz. İsa'ya bahşedilen ihsan ve mucizeler sadedinde, Havarilerin isteği üzerine gökten indirilen sofraya da hatırlatılmaktadır ki,¹³⁵ bu sofranın (mâide) sureye isim olduğu daha önce belirtilmişti.

Yüce Allah o gün hükmünü şu şekilde vermektedir: “Bugün, doğruların doğruluklarının kendilerine fayda verdiği gündür; onlar için altlarından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetler vardır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte büyük kurtuluş budur.”¹³⁶

Surenin son ayeti hem surenin özeti hem de surede yer alan bütün hükümlerin gerekçesi şeklindedir: “Göklerin, yerin ve bunlarda bulunanların mülkü (tasarruf ve hükümranlığı) Allah'ındır; O her şeye kâdirdir.”¹³⁷

¹³⁴ Bkz. el-Mâide, 5/110.

¹³⁵ Bkz. el-Mâide, 5/112-115.

¹³⁶ el-Mâide, 5/119.

¹³⁷ el-Mâide, 5/120.

Sonuç

Kur'an-ı Kerîm'in ayetleri ve sureleri arasında daima bir anlam ilişkisinin var olup olmadığı konusunda İslam âlimleri hemfikir değildir. Ancak onu, herhangi bir düzen ve tertibe sahip olmayan, farklı konuları hiçbir ilişki gözetmeksizin bir arada zikreden karmaşık bir kitap olarak görmek de mümkün değildir. Bu öncelikle onun mucizevî nazmına aykırıdır. Ayrıca bütün yarattıklarında kusursuz bir düzen müşahede edilen Yüce Allah'ın kelamının nizam ve intizamdan uzak olduğunu varsaymak doğru bir yaklaşım değildir. Bu konuyu abartarak zorlama tevillerde bulunmak eleştirilebilir; ancak bu da tamamen sübjektif bir konudur ve Kur'an-ı Kerîm'in tevili ile ilgili kriterler burada da geçerlidir. Yani Kur'an'ın ruhuna ve İslam'ın genel ilkelerine aykırı olmamak ve dil kaidelerini zorlamamak koşuluyla ayetler ve sureler arasındaki muhtemel bağlantıları, sırf Kur'an'ı daha iyi anlamak ve anlatmak kastıyla ortaya koymanın bir sakıncası bulunmamaktadır.

Mâide suresi üzerine yapılan bu çalışmada ortaya çıkmıştır ki, müfessirlerin çoğu ayetler ve sureler arasında nasıl bir münasebetin olabileceği üzerinde düşünmüşler ve bununla ilgili önemli tespitlerde bulunmuşlardır. Bu tespitler, ilk bakışta birbirinden bağımsız gibi duran konuların, nasıl da bir örüntü halinde ilerlediğini göstermektedir. Böylece sureyi kuşbakışı olarak görmek kolaylaşmakta ve Kur'an'ın bütünlüğü gözler önüne serilmektedir. Münâsebâtü'l-Kur'an ilminin tefsir ilmine belki de en önemli katkısı, sureleri pasajlara bölerek daha sistematik bir şekilde anlaşılmasını sağlamasıdır. Ancak ayetler ve sureler arası münasebette kimi zaman zorlama yorumlara gidildiği de yadsınamaz bir gerçektir.

Son nazil olan sureler arasında yer alan Mâide suresi, tabir-i caizse İslâm binasının çatısını inşa etmektedir. Tevhid akidesinin ilmek ilmek dokunduğu surede, aynı zamanda kendi kimliği ile tam olarak teşekkül etmiş olan İslâm ümmeti için son emir ve tavsiyeler yer almakta, Allah dinini kemale erdirip müminlere olan nimetini böylece tamamlamaktadır. Kur'an'daki “Ey iman edenler” ifadesinin en çok bu surede geçmesi, Allah'ın müminlere olan son emir ve tavsiyelerini içermesi bakımından önemlidir. Belki de bu yönüyle sure, Peygamber Efendimizin Veda hutbesini anımsatmaktadır.

Bir önceki Nisâ ve bir sonraki En'âm sureleriyle anlam ilişkisine sahip olan Mâide suresi, kendi içinde de müteselsil bir anlam örgüsüne sahiptir. Gerek Allah ile gerekse kullar ile yapılan her türlü sözleşmeye uyulmasını emrederek başlayan sure, Allah ile yapılan sözleşmenin namazla, kullar ile yapılan sözleşmenin adaletle gerçek anlamda yerine getirileceğine işaret etmektedir. Allah ile yaptıkları sözleşmelere uymayıp peygamberlerini dinlemeyen Ehl-i kitabın acı akıbetleri ve lânetlenmeleri anlatılarak müminlerin bütün bunlardan ibret almaları istenmektedir.

Sure bütüncül bir yaklaşımla irdelendiğinde giriş, gelişme ve sonuç bölümleri belirgin olarak görülmektedir. Giriş bölümünde inananların hem yaratıcıları hem de insanlarla olan münasebetlerinin iyi olması için bir mihenk taşından söz edilmektedir ki o da ahde vefa duygusudur. Gelişme bölümünde bu konu hem örneklendirilmekte hem de detaylarıyla sunulmaktadır. Bu bağlamda ahde vefasızlığın ne gibi sonuçlar doğuracağı, dünya ve ahirette ne tür kayıplara yol açacağı, insanı hangi tür yozlaşmış inanç ve davranış kalıplarına sürükleyeceği anlatılmaktadır. Bu durumun yalnızca Allah'ın tekelinde bulunan helal ve haram kılma konusunda insanı nasıl yetki hırsızlığına götüreceği gözler önüne serilmektedir. Mâide suresinin

bütününe bir başlık konulması gerekseydi bu kanaatimizce bu başlığın “ahde vefa” şeklinde olması uygun düşerdi.

Hem girişte ele alınan ahde vefa konusunun hem de gelişme bölümüne damgasını vuran helal ve haram kılma yetkisinin yalnızca Allah'ta olduğu vurgusunun temeli tevhid olgusudur. Hasılı sure tevhid temelinde İslam binasını tamamlamakta, bu şekilde bütün insanlığa huzur ve saadetin yollarını göstermektedir.

Kaynakça/References/المصادر

- Abdülbâkî, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994.
- Asar, Muhammet Ali. *Hadislerde Allah Tasavvuru*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Asar, Muhammet Ali. *Ehl-i Hadisin Polemik Edebiyatı*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.
- Bikâfî, Burhanüddin İbrahim b. Ömer. *Naznü'd-dürer fî tenâsübi 'l-âyati ve's-süver*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, 1984.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usulü ve Tarihi*. İstanbul: İFAV Yay., 1998.
- Güven, Şahin. “Celâleddîn es-Suyûtî'nin *Merâsîdu'l-metâli' fî tenâsübi'l-mekâtî' ve'l-metâli'* isimli Eseri Bağlamında Sûrelerin Başı ile Sonu Arasındaki Münasebet”. *Bilimname* 2017/34 (2017), 317-339.
- Hicâzî, Muhammed Mahmud. *et-Tefsîru'l-vâdih*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîli'l-Cedîd, 9. Basım, 1413 h.
- İtir, Nureddîn. “Münasebet İlimi ve Kur'an Tefsirindeki Önemi”. çev. Eyüp Yaka. *İslami İlimler Dergisi*, yıl: 1, sayı: 2 (Güz 2006), 219-245.
- İşfahânî, Râgîb. *Müfredâtü elfâzi 'l-Kur'ân*. thk. Safvan Adnan Dâvûdî. Beyrut: ed-Dâru'l-Şâmiyye, 2. Basım, 1997.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: DİB. Yay., 2. Baskı, 2006.
- Kaplan, İbrahim. *Kur'ân-ı Kerîm Sûrelerinin İsimlendirilmesi*. Trabzon: Trabzon Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 2020.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. 10 Cilt (20 mücellled). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1408/1988.
- Kutup, Seyyid. *Fî zilâli 'l-Kur'ân*. çev. Salih Uçan – Vahdettin İnce. 10 Cilt. İstanbul: Dünya Yay., 2003.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk., Ahmet Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu. 17 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2005.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmü 'l-Kur'ân*. çev. Ahmed Asrar. 7 Cilt. İstanbul: Bengisu Yay., 1997.
- Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasan. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmud Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423 h.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrüddin. *Mefâtîhu'l-ğayb (et-Tefsîru'l-kebîr)*. 32 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420 h.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü 't-tefâsîr*. 3 Cilt. İstanbul: Dersaadet Kitabevi, ts.

- Süüyütfî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr*. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Süüyütfî, Celâleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Merâsîdu'l-metâli' fi tenâsübi'l-mekâtî' ve'l-metâli'*. Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1426 h.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. By. Dâru Hicr, 2001.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Bezm-i Elest". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21.10.2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bezm-i-elest#1>
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. Sad. İsmail Karaçam vd. 10 Cilt. İstanbul: Azim Yay., ts.
- Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*. 14 Cilt. İstanbul: Anadolu Yay., 1991.
- Yılmaz, Mehmet Faik. *Ayetler ve Sureler Arasındaki Münasebet*. Ankara: DİB Yay., 2005.
- Yılmaz, Mehmet Faik. "Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25.10.2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/munasebatul-ayat-ves-suver>
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi 't-te 'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995.